

PARTICULARITĂȚI FONETICE ÎN ANTROPONIMIA MARAMUREȘEANĂ

PHONETIC FEATURES IN THE MARAMURES ANTROPONYMY

Mircea FARCAȘ

Universitatea de Vest "Vasile Goldiș", filiala Baia Mare

E-mail: farcasmircea@hotmail.com

Abstract

The Maramures subdialect, last one discovered and accepted by the experts as the fifth Dacoromanian subdialect, presents, in the antroponymic area, a series of phonetic particularities which confers it a special status compared to other dialectal areas. In our research we have used the linguistic material contained in four volumes of the Romanian Linguistic Atlas on regions - Maramures (ALRR-Mar.), collections of dialectal texts as well as our own material, collected through dialectal surveys. The nouns, names of people are enclosed, from the perspective of phonetic phenomena, in the same general lines that characterize the Maramures subdialect and that enclose this last one within the northwest dialectal area of Dacoromania.

Keywords: *phonetical particularities, subdialect, antroponymic area, dialectal area, phonetic phenomena*

Cuvinte cheie: *particularități fonetice, subdialect, arie antroponomică, arie dialectală, particularități fonetice*

Subdialectul maramureșean, ultimul descoperit și acceptat de către specialiști ca al cincilea subdialect al dacoromânei, prezintă, la nivelul antroponimelor o serie de particularități fonetice, care îi conferă un statut aparte față de celelalte arii dialectale. În cercetarea noastră ne-am folosit de materialul lingvistic cuprins în cele patru volume ale Atlasului lingvistic roman pe regiuni – Maramureș (ALRR-Mar.), de culegerile de texte dialectale, dar și de materialele proprii, culese prin anchete dialectale.

Referitor la accent, zona Maramureșului se caracterizează printr-o mare intensitate: "Accentuarea puternică asociindu-se de multe ori cu lungimea vocalei respective, vorbirea maramureșeanului (mai mult decât a maramureșencei) lasă impresia de *rar și apăsă*" (Vulpe 1984, 323).

La nivelul accentului se constată situații frecvente în care acesta se deplasează, fapt care apare chiar și în numele de persoană sincopate sau nu: *Șté(fan)*, *mă~ tod'é* <Toadere> (ALRR-Mar., vol. I, h. 188, pct. 227). Numele proprii apar, însă, și fără deplasarea accentului în formele apocopate: *hă~ il'ea* <Ileano> *tu il'ea* <Ileano> (Folcl. muz. MM, p. 94, Vișeu de Jos); *hă~ mări* <Mario> (ALRR-Mar., vol. I, h. 188, pct. 225, 228); *mă~ d'o* <Gheorghe> (ALRR-Mar., vol. I, h. 188, pct. 225, 229, 240); *mă~ ili* <Ilie> (Folcl. muz. MM, p. 152, Săpânța); *mă~ ăá* <Ioane> (TD-Mar., Bs, p. 15/10); *mă~ mnihá* <Mihai> (Folcl. muz. MM, p. 144-145, Vadul Izei; p. 143, Vișeu de Jos); *mă~ pé* <Petre> (ALRR-Mar., vol. I, h. 188, pct. 227); *mă~ vasali* <Vasalie> (ALRR-Mar., vol. I, h. 188, pct. 225), *mă~ vasĂ* <Vasile> (Folcl. muz. MM, p. 125, 151, Vișeu de Jos).

Ținând cont de fenomenul deplasării accentului spre finala cuvintelor în vocativ, se disting două arii: de nord-vest, unde nu deplasează accentul spre finală, cu centrul în pct. 227 Săpânța, și o a doua, de sud-est, unde se înregistrează forme cu accentul deplasat pe finala cuvintelor și cuprinde cele patru văi: Mara, Iza, Cosăul și Vișeu.

Din domeniul particularităților fonetice, semnalăm următoarele:

1. *Particularități vocalice:*

▪ vocala *e* trece la *ă* după consoane labiale: *pă* (*mă~ pă!* "măi Petre") (ALRR-Mar., vol. I, h. 188, pct.223.229);

▪ vocala *ă* se poate diftonga la *Çă* în cazul numelui *Petru*: *mă~ pÇă* (ALRR-Mar., vol. I, h. 188, pct.229, dar se înregistrează și varianta cu *e* păstrat după labiala *p*: *mă~ pe* (ALRR-Mar., vol. I, h. 188, pct.227);

▪ vocala *i* se transformă în *î* după consoana *s* (rostită dur): *mă~ vasi* "Vasile" (cu apocopa silabei finale);

▪ se înregistrează și prezența unor elemente finale asilabice, de tipul — după consoana *r*: *hot'endar*— (cu omonimia singularului cu pluralul) pentru "hotenar" ca nume colectiv al locuitorilor din Hoteni;

▪ după consoana *ț*, pronunțată "dur" diftongul *ea* se monoftonghează la *a*: *săpînțan* [*<săpînțean*], pl.*săpînțân* (ALRR-Mar., vol. I, h. 3, pct. 227);

▪ diftongul *ea* se reduce la *ă* după africata *ț*, rostită dur (după aceasta *e, i* > *ă, î*): *ončăș'teń* "locuitor din satul Oncești";

2. *Particularități consonantice*

Zona Maramureșului se caracterizează prin apartenența la aria cu dentalele *t, d* palatalizate²⁷. Stadiile de palatalizare ale acestor consoane labiodentale prezintă interes prin faptul că stadiile finale de palatalizare se confundă cu cele rezultate din palatalizarea oclusivelor *k', g'*. De exemplu, există o seamă de substantive care pot avea două sensuri:

păret'e poate însemna "pereche", dar și "perete"; *und'e* poate însemna "unghie", dar și "unde"; *t'ei* înseamnă "chei" sau "tei".

Fenomenul se petrece și în cazul antroponimelor unde constatăm pronunții de tipul *d'o* "Gheorghe" (ALRR-Mar., vol. I, h. 188, pct.225.2400), unde:

- *d'* provine din palatalizarea lui *g'*: *Gheorghe* > *d'ord'e*, iar cu apocopă *d'o*;

- *d'* provine din palatalizarea lui *d + i, e*: *măi tod'é* (ALRR-Mar., vol. I, pct. 227);

- *d'* provine din palatalizarea lui *v + i, e*: *d'ișăuan* "vișeuan" (ALRR-Mar., vol. I, h. 3, pct.238);

▪ dentala *t* se prezintă în varianta *t'*: *budeș'teń* "budeșteni" – locuitori din Budești; *crăceș'teń* "locuitor din Crăcești" (ALRR-Mar., vol. I, h. 3, pct. 221.222);

palatalizarea apare și în cazul consoanelor labiale. Astfel, *m* se va palataliza la stadiul de grup consonantic *mń*: (*măi*) *dumńi* "Dumitre", dar întâlnim și forme cu bilabiala păstrată intactă: *dumi* (cu apocopa). Mai frecventă este varianta cu bilabiala palatalizată la stadiul de grup consonantic [*mń*]²⁸: *mńireș'teń* <*mireșteni* "locuitor din Dragomirești" (ALRR-Mar., vol. I, h. 3, pct.234).

²⁷ <<Fenomenul de "palatalizare" este o transformare fonetică constând în deplasarea punctului de articulare de pe o regiune nepalatală (labială, dentală, velară) pe regiunea palatală. El se produce în prezența unei vocale prepalatale (*e, i*) și, mai ales, a unui iot (*y*).>> (Caragiu Marioțeanu 1975, 159). După Andrei Avram (2003-2004, 29): "termenul palatalizarea labialelor este impropriu, întrucât fenomenul denumit astfel se petrece în segmentul fonetic aflat după labială (consoana palatală din [*ńel*], de exemplu, nu este continuatoarea lui [*m*], ci a lui [*y*] din [*myel*]; am adăuga însă că putem să menținem termenul consacrat în lingvistica românească, cu condiția de a-i atribui un sens în concordanță cu natura fenomenului în discuție, nu sensul greșit reflectat de formule ca <<[*m*] (din *miel*) > [*ń*]>>". Vezi și Avram 1997, 327. "Prin palatalizare se înțelege deplasarea locului de articulare al unei consoane din orice zonă spre palatul dur. Această modificare se produce, în majoritatea cazurilor, sub influența unui iot următor (primar sau secundar)" cf. DSL, s.v. *palatalizare*. Vezi și Constantinescu-Dobridor 1980, 310. "Palatalizarea dentalelor *t, d, l, n, r*, urmate de vocale prepalatale (*e, i*) și de iot (*-y*) caracterizează partea de vest și de nord a teritoriului lingvistic dacoromân și este un fenomen dialectal specific exclusiv acestui dialect (necunoscut dialectelor sud-dunărene)" (Caragiu Marioțeanu 1975, 168).

²⁸ Palatalizarea labialei *m* în Maramureș se realizează, în cele mai multe cazuri, în stadiile tradiționale de grup consonantic cu păstrarea elementului labial – stadii remarcate și de Papahagi (1925) - ceea ce ne demonstrează rezistența acestor forme de-a lungul timpului.

▪ și consoana lichidă *l* se palatalizează la stadiul *l'* în cazul numelui *Ileana*: *hăi il'ea* "Ileano" (ALRR-Mar., vol. I, h.182, pct.228), *il'eano* "Ileano" (TD – Bas., BA, p.320/15);

În cazul substantivelor proprii, în graiurile maramureșene se observă două arii cu pronunție diferită: o arie la nord de Tisa, unde substantivele proprii - nume de țări și localități - circulă în formă nearticulată: *ăpșă d'ě j'os* (TD-Bas., Pl, p. 388/5); *ăpșă d'ě mîl'joc* (Pl –TD-Bas., p. 398/10); *la romăni'e* (TD-Bas., AJ, p. 353/30); *slătina, cehi'e, austr'e-ungăr'e* (TD-Bas., ST, p. 376/5/15/25); *s-o dus în rusĂ'e* (TD-Bas., AJ, p. 336/20) și una în sud, unde numele localităților se rostesc ca în limba literară, articulate: *bîrsána, ăpa, p'trova, rócna d'ě ġos, rozávlea, săp.Ănța, strîmtúra*, (ALRR-Mar., vol. I, h. 2). Excepție face Săpânța, unde, pe baza textelor dialectale, am remarcat că substantivele proprii – nume de localități sunt folosite cu forma nearticulată, la fel ca la nordul Tisei: *orád'ě* (TD-Mar., S., p. 18/10), *apșă, hûtă* (TD-Mar., S, p. 24/5). În schimb, la substantivele proprii feminine, nume de persoană, pronunția este unică, nearticulată²⁹: *păolîncă* (TD-Bas., AJ, p. 342/10), *ileănă* (TD-Bas.: AJ, p. 362/25; ST, p. 387/5; TD-Mar., Bb, p. 7/10), *mări'e* (TD-Bas., AJ, p. 363/10; Pl, p. 394/10), *anúță* (TD-Bas., ST, p. 379/10). Această pronunție este răspândită și la sudul Tisei, acolo unde nu acționează apocopa – numită de Papahagi (1925, LX) "una dintre cele mai caracteristici particularități ale graiului maramureșean".

Câteva nume de sfinți și sărbători sunt atestate în forme specifice zonei:

andrelúșa "Sf. Andrei" (TD-Mar., Bb, p. 3/10); *arângêr* "Sf. Arhangheli Mihail și Gavril" (TD-Mar., Bb, p. 26/15-20); *sfĂntu d'órd'ě* "Sf. Gheorghe" (TD-Bas., ST, p. 384/5)/ *sînzór'ě* "Sf. Gheorghe" (TD-Bas., Pl, p. 388/20)/ *sîngór'Ě* (TD-Mar., G, p. 14/1)/ *sîngór* (TD-Mar., G, p. 9/10); *sămmîihă* "Sf. Mihai" (TD-Bas., Pl, p. 401/10); *sîmédru* "Sf. Dumitru" (ALRR-Mar., vol. IV, h. 948, pct. 222; TD-Mar., Bz, p. 13/5); *sîmp'k'êtru* "Sf. Petru" (TD-Bas., Pl, p. 401/20); *sînbót'în* "Sf. Ioan Botezătorul" (TD-Mar., Bs, p. 13/25); *sîn văsî* "Sf. Vasile" (TD-Bas., ST, p. 385/5); *sĂntă mări'e* "Sf. Maria" (TD-Bas., AJ, p. 342/35); *sînt'ón* "Sf. Ioan" (Folcl. muz. MM, p. 175).

În variantele *sînzór'ě* "Sf. Gheorghe"/ *sîngór'Ě* / *sîngór*; *sămmîihă* "Sf. Mihai"; *sîmédru* "Sf. Dumitru"; *sîmp'k'êtru* "Sf. Petru"; *sînbót'în* "Sf. Ioan Botezătorul"; *sîn văsî* "Sf. Vasile"; *sĂntă mări'ě* "Sf. Maria"; *sînt'ón* "Sf. Ioan" se păstrează termenul de origine latină în formele *săm, sân* < lat. *sanctus*, care a fost înlocuit în limba literară de cel de origine slavă *sfânt* < sl. *sventŭ* (cf. Pușcariu 1976, I: 278; Ivănescu 1980: 329).

În concluzie, substantivele proprii, nume de persoane se încadrează, din perspectiva fenomenelor fonetice, în aceleași linii generale care caracterizează subdialectul maramureșean și care îl încadrează în aria graiurilor de nord-vest ale dacoromânei.

BIBLIOGRAFIE

ALRR-Mar. – *Atlasul lingvistic român pe regiuni - Maramureș*, vol.I-IV, Ed.Academiei, București, vol.I-III, 1969-1973; vol.IV, 1997 autori: Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan: vol.I, București, 1969 (h.1-243); vol.II, București, 1971 (h.244-537); vol.III, București, 1973 (h.538-870); vol.IV, 1997 (h.871-1138).

Avram 1997 - Andrei Avram, *La palatalisation des labiales et la simplification des groupes consonantiques dans les parlers daco-roumains*, RRL, XLII, 5-6, Bucarest, 1997, p.327-331.

Avram 2003-2004 – Andrei Avram, *Palatalizarea labiodentalelor în graiurile dacoromâne*, în FD, vol.XXII-XXIII, 2003-2004, p.29-36.

Caragiu Marioțeanu 1975 – Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1975.

Constantinescu-Dobridor 1980 - Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, Ed.Albatros, București, 1980.

DSL – *Dicționar de științe ale limbii* (autori: Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan), Ed.Nemira, Bcuurești, 2005.

²⁹ Trăsătura este caracteristică și graiului din Valea Crișului Negru și a fost semnalată de Teaha (1961, 92).

Folcl.muz.MM – Folclor muzical din zona Maramureș, Baia Mare, 1982.

Ivănescu 1980 – G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Ed.Junimea, Iași, 1980.

Papahagi 1925– T. Papahagi, *Graiul și Folklorul Maramureșului*, Ed.Cultura Națională, București, 1925, reeditat în *Grai, folklor, etnografie*, Ed.Minerva, București, 1981.

Pușcariu 1976 – Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol.I – II, Ed.Minerva, București, 1976.

TD – Bas. – Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, Nordul Bucovinei și Nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar*, București, 2000.

TD-Mar. – *Texte dialectale din Maramureș* (materiale nepublicate cuprinzând 7 dosare pe 7 localități) culese în 1977 de către cercetători de la Institutul de Lingvistică “Iorgu Iordan - Al.Rosetti” București (TD –Mar.).

Teaha 1961 – Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, Ed. Academiei, București, 1961.

SIGLELE LOCALITĂȚILOR

Pentru localitățile de la nordul Tisei, siglele au fost preluate din TD-Bas.: AJ – Apșa de Jos, BA – Biserica Albă, ST – Strâmtura, Pl – Plăiuț.

Pentru localitățile de la sud de Tisa, siglele au fost preluate din TD-Mar., după notația cercetătorilor de la Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan – Al.Rosetti", București: Bb – Breb, Bd – Budești, G – Giulești, P – Poiana Borșa, S – Săpânța.